

Jubilejní almanach Jednoty čs. matematiků a fyziků 1862–1987

Petr Dub

Pohledy do historie brněnské pobočky JČSMF

In: Libor Pátý (editor): Jubilejní almanach Jednoty čs. matematiků a fyziků 1862–1987. Sestavil Libor Pátý k sto dvacátému pátému výročí Jednoty. (Czech). Praha: Jednota čs. matematiků a fyziků, 1987. pp. [122]–138.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/401936>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

POHLEDY DO HISTORIE BRNĚNSKÉ POBOČKY JČSMF

Petr Dub

Brněnská pobočka JČSMF je nejstarším mimopražským střediskem Jednoty. Oficiální datum jejího vzniku je 10. březen 1913. To však neznamená, že zde činnost Jednoty začala teprve od tohoto dne. Právě naopak—byla to bohatá činnost v prvním desetiletí našeho století, která si vyžádala zřízení vlastního odboru Jednoty v Brně.¹⁾

Do konce 19. století nebyly v Brně podmínky pro spolkovou činnost Jednoty. Ta se mohla tehdy rozvíjet jen tam, kde bylo silné české školství. A v Brně do konce minulého století nejenže nebyla ryze česká vysoká škola, ale i počet českých středních škol byl malý (např. v roce 1883 bylo na celé Moravě pouze 11 českých gymnázií a reálek). Situace se podstatně změnila až po roce 1899, kdy byla v Brně zřízena Česká vysoká škola technická. Příchodem nových profesorů a asistentů se v Brně vytvořila skupina významných osobností matematiky a fyziky, kolem níž se seskupovali profesori českých středních škol a ostatních ústavů nejen z Brna, ale i z celé Moravy. Tím zde vzrostl také počet členů Jednoty.

Na přelomu století se na Moravě postupně podstatně zvýšil počet českých středních škol. V roce 1900 jich bylo již 27, v roce 1904 pak 33. Brno se tak začalo stávat významným centrem českého matematicko-fyzikálního života. Uvedme zde jména alespoň některých členů Jednoty českých matematiků (JČM), kteří působili v Brně v prvním desetiletí 20. století.

Mezi prvními čtyřmi profesory jmenovanými v roce 1899 na českou techniku v Brně byli dva významní pracovníci Jednoty: matematik Karel Zahradník, který byl povolán z chorvatské univerzity v Záhřebu, kde působil již od roku 1876 jako profesor matematiky, a deskriptivní geometr Jan Sobotka, který přišel z vídeňské techniky, kde byl roku 1897 jmenován profesorem deskriptivní geometrie. K. Zahradník patřil jako posluchač

¹⁾ Tento příspěvek k historii brněnské pobočky JČSMF si nečiní nárok na úplnost již také proto, že bohatý a pečlivě vedený archiv pobočky byl bezprostředně po smrti prof. R. Košťála nedopatřením zničen.

pražské univerzity mezi první členy Spolku pro volné přednášky z matematiky a fyziky a v roce 1869 po jeho přetvoření v Jednotu českých matematiků byl zvolen jejím místopředsedou. Po příchodu do Brna se stal jednou z vůdčích osobností zdejšího života Jednoty a prvním předsedou jejího brněnského odboru. Prof. J. Sobotka působil na brněnské technice jen pět let, v roce 1904 odešel na českou univerzitu do Prahy. V Brně pracoval především v knihovní komisi, která byla ustavena v roce 1901 po založení pobočné knihovny JČM v Brně. A po nich přicházeli v roce 1900 z Prahy další: profesor obecné mechaniky a hydrodynamiky Václav Řehořovský, který do Brna přišel s velkými organizačními zkušenostmi v práci v Jednotě — od roku 1880 až do svého odchodu do Brna byl členem výboru Jednoty v Praze, z toho v letech 1884 až 1896 jejím ředitelem, a profesor fyziky František Koláček a jeho asistent, pozdější profesor teoretické fyziky Karlovy univerzity a předseda Jednoty v letech 1943 až 1945 František Závíška. F. Koláček se po dvou letech působení v Brně vrátil zpět na pražskou univerzitu. Za svého nástupce navrhl zkušeného asistenta prof. Strouhala doc. Vladimíra Nováka, který byl v roce 1902 ustanoven na brněnské technice profesorem. Jeho asistentem se stal po odchodu F. Závíšky v roce 1903 do Prahy Bedřich Macků. B. Macků byl pak v roce 1913 jmenován profesorem experimentální fyziky a vedoucím nově zřízeného 2. fyzikálního ústavu na české technice. V roce 1906 byl povolán z univerzity ve švýcarském Freiburgu na techniku v Brně český matematik světové pověsti profesor Matyáš Lerch. V roce 1908 přišel z průmyslové školy v Praze na českou techniku do Brna Miroslav Pelíšek, který zde byl jmenován profesorem deskriptivní geometrie a na brněnské technice působil až do svého odchodu do penze v roce 1926. V prvních letech budování české techniky působili i na jiných brněnských pracovištích agilní členové Jednoty. Na středních školách to byl především ředitel reálky Václav Jeřábek a pozdější vysokoškolští profesori — matematik Karel Petr, který již od školního roku 1902/1903 přednášel na univerzitě v Praze, matematik Jan Vojtěch působící v Brně od roku 1907 a fyzik František Nachtkal, od svého příchodu do Brna v roce 1900 přední organizátor zdejšího života Jednoty, jenž se významnou měrou zasloužil o založení vlastního odboru Jednoty v Brně. Zemští školní

inspektoři Jan Slavík a Josef Lošťák, kteří stáli již u zrodu Spolku pro volné přednášky z matematiky a fyziky, ve své pozdější profesionální činnosti podstatně přispěli k rozvoji a budování českých středních škol na Moravě.

Je pochopitelné, že v tomto prostředí se činnost Jednoty v Brně začala rychle rozvíjet. Dne 22. listopadu 1901 byla uspořádána první přednáška. Přednášel profesor J. Sobotka na téma „O jednoduchosti konstrukcí geometrických“. Druhá schůze Jednoty se konala až 8. října 1902 a přednášel na ní profesor Petr „O Weyrově Diferenciálním počtu“. Od té doby se konaly pravidelné schůze JČM vyplňované přednáškami, diskusemi o problémech vědeckých a školských, slavnostními nebo smutečnými vzpomínkami, takže do roku 1911, tzn. ještě před vznikem odboru Jednoty v Brně, bylo uspořádáno již 55 přednášek. O bohaté přednáškové činnosti členů Jednoty v Brně píše V. Posejpal v Dějepisí JČM: *„Ačkoli Brno početně nevykazuje tolik přednášek jako Praha, řekl bych přece, že v Brně jest poměrně ruch přednáškový živější než v Praze. Jsou dnešní brněnské poměry do značné míry analogické poměrům pražským, jaké v Jednotě byly za starostování Emila Weyra. Jako tehdy v Praze, tak teď v Brně jest Jednota téměř jediným fórem, kde vědečtí pracovníci se mohou sejíti a výsledky svých bádání ústně si přednésti neb k diskusi předložiti. Jako tehdy v Praze, tak teď v Brně technika samojediná tomuto úkolu nestačí. A tak vidíme, kterak v brněnských přednáškách Jednoty jest čestně zastoupen celý tamější český mathematicko-fyzikální svět: Přednášejí profesoři Řehořovský, Dr. Vl. Novák, J. Sobotka, dvor. rada Dr. Karel Zahradník, ředitel V. Jeřábek, assistent Dr. Fr. Závíška, doc. Dr. B. Macků, prof. B. Procházka, prof. M. Lerch, doc. Dr. J. Vojtěch, prof. Dr. Fr. Nachtikal, prof. Fr. Hlaváček, prof. M. Pelíšek, ba zajíždí si tam z Prahy na přednáškový večer a přednáší doc. Dr. B. Kučera“* [1]. Zpočátku byl předseda schůze volen vždy pro každou schůzi, ale od roku 1904 je řídil trvale K. Zahradník. Pořadatelé přednášek byli F. Nachtikal a V. Novák. F. Nachtikal o nich i o další činnosti členů Jednoty v Brně pravidelně referoval v Časopise pro pěstování matematiky a fyziky. Místem schůzek brněnských členů JČM se stal — již za vedení Koláčkova — fyzikální ústav české techniky, který byl umístěn zprvu v budově Vesny na Augus-

tinské (nyní Jaselské) ulici č. 7 a v roce 1911 byl přestěhován do novostavby strojního pavilónu české techniky na Veverčí ulici. První schůze členů Jednoty na půdě nového ústavu se konala dne 23. října 1911 a byla věnována vzpomínce na zakladatele fyzikálního ústavu na technice prof. Kolářka při příležitosti jeho 60. narozenin.

Již v roce 1900 navrhoval F. Nachtikal výboru JČM, aby byl v Brně zřízen odbor Jednoty. To by bývalo vyžadovalo změnu stanov, a proto tehdy výbor JČM „*ku žádosti pp. členů Jednoty v Brně*“ usnesl, „*aby zřízena byla pro ně při brněnské c. k. České vysoké škole technické příruční knihovna. Prozatím povoleno zakoupení skříně na knihy, jež se svolením slovnutného rektorátu v místnostech české techniky postavena bude ...*“ [2]. Tak byla v Brně v roce 1901 zřízena, a to především zásluhou prof. Řehořovského, knihovna Jednoty. Brněnská knihovna získala duplikáty pražské knihovny JČM a dále byla doplňována nákupem nových knih a do vzniku odboru Jednoty v Brně byla katalogizovaná jako integrující část knihovny pražské [3]. O růst knihovny v Brně se starala knihovní komise, jejímiž prvními členy byli F. Nachtikal, K. Petr a J. Sobotka. Správcem knihovny se stal asistent fyzikálního ústavu české techniky F. Závíška a po jeho odchodu do Prahy v roce 1903 B. Macků.

Velký rozmach přednáškové činnosti podnítil členy Jednoty v Brně k tomu, že v roce 1911 opět požádali výbor JČM o vytvoření vlastního střediska v Brně. V tomto roce bylo v Brně, dle údajů v Posejpalově Dějepisu JČM, již 67 členů Jednoty. Poněvadž stávající stanovy JČM nepřípouštěly zřizování odborů, bylo nutné provést jejich změnu. Smysl těchto změn vystihuje nejlépe výňatek z dobové zprávy z výboru JČM: „*Podnět daný před více než dvěma roky ke změně stanov došel konečně svého provedení. Při četných úvahách a seděních jak komisi, tak výboru samého, jenž práci té věnoval velmi mnoho času, dospělo se k tomu přesvědčení, že nejlepším řešením bude neprováděti radikálních změn ve stanovách, které se po dlouhá léta osvědčovaly a za jichž platnosti Jednota stále vzkvétala, nýbrž omeziti změny jaksi na doplnění stanov dosavadních hlavně ve dvou směrech. Především, aby stránka vědecká byla intenzivněji pěstována ... a aby bylo možno zřizovati odbory mimo Prahu v místech, kde jsou vysoké*

školy, a tím spolkový život v místech těch postaviti na zákonitý podklad ..., druhý požadavek se splňuje tím, že se navrhuji zvláštní stanovy odborové, přizpůsobené stanovám Jednoty“ [4].

Když byly nové stanovy, respektující výše uvedené požadavky, roku 1912 přijaty – podle nich dostala Jednota též nový název, a to Jednota českých matematiků a fyziků (JČMF), byly vypracovány stanovy brněnského odboru, které schválilo dne 23. ledna 1913 moravské místodržitelství. Na jejich podkladě došlo dne 10. března 1913 k ustavující schůzi, na níž byl zvolen předsedou odboru Karel Zahradník, místopředsedou Miroslav Pelíšek a jednatelem František Nachtikal.¹⁾ V následujícím roce se však M. Pelíšek, profesor deskriptivní geometrie, vzdal funkce místopředsedy „z toho důvodu, aby mohly býti v předsednictvu zastoupeny dva hlavní naše obory vědecké, matematika a fyzika“ [6], a místopředsedou byl zvolen fyzik prof. V. Novák. Po smrti prof. Zahradníka v roce 1916 se předsedou brněnského odboru JČMF stal V. Novák a místopředsedou opět M. Pelíšek. Prof. V. Řehořovský, který se od počátku zasazoval o zřízení odboru Jednoty v Brně, se jeho ustavení nedožil. Zemřel v roce 1911 několik měsíců po svém odchodu z brněnské techniky na odpočinek.

Odbor Jednoty v Brně si vybudoval důležité postavení i v oblasti společensko-politické. O tom svědčí mj. i to, že v prezenční listině ze dne 12. listopadu 1916 nalézáme podpis tehdejšího moravského místodržitele dr. Karla svob. pána z Heindoldů, který se zúčastnil členské schůze věnované památce zemřelého předsedy brněnského odboru Jednoty dvorního rady prof. dr. Karla Zahradníka.

Brněnský odbor Jednoty dosáhl dalšího rozmachu, když byla v roce 1919 založena v Brně Masarykova univerzita. Na její přírodovědecké fakultě vznikla nová důležitá matematická a fyzikální pracoviště, na něž byli povoláni vynikající představitelé těchto odborů. Ti přinesli do brněnského matematického a fyzikálního života a tím i do brněnského odboru Jednoty nové impulsy. Na ústav teoretické fyziky byl z Prahy v roce 1920 povolán prof. Bohuslav Hostinský a vedl ústav až do své smrti v roce 1951. V roce 1921 přišel, rovněž z Prahy, Ladislav Seifert, profesor geometrie.

¹⁾ Úplný přehled členů výborů brněnského odboru a později pobočky do roku 1963 je uveden v [5].

Na Masarykově univerzitě působil až do své smrti v roce 1956. Z brněnské techniky přešli v roce 1920 na přírodovědeckou fakultu Matyáš Lerch, profesor matematiky, a Bedřich Macků, profesor experimentální fyziky. Působení M. Lercha na univerzitě bylo krátké — zemřel náhle v roce 1922. Na jeho místo byl roku 1923 povolán z Prahy Eduard Čech, jenž zde působil až do svého odchodu na Karlovu univerzitu v roce 1946. K předním Čechovým žákům patřil Bedřich Pospíšil. Jeho úspěšná vědecká činnost byla násilně přervána. Zemřel ve věku 32 let v roce 1944 na následky útrap věznění v době nacistické okupace. V roce 1934 byl na univerzitě jmenován třetím profesorem matematiky Otakar Borůvka, který studoval matematiku u prof. Lercha nejprve na technice a pak na univerzitě a poté působil jako asistent na matematickém ústavu přírodovědecké fakulty, kde se v roce 1928 habilitoval. Po smrti Bedřicha Macků v roce 1929 se stal ředitelem ústavu experimentální fyziky v roce 1930 profesor Josef Zahradníček, který zde působil jako asistent do roku 1929, kdy se habilitoval z experimentální fyziky. Prof. J. Zahradníček na brněnské univerzitě působil až do roku 1953, do odchodu do důchodu. Na téže ústavu se v roce 1929 habilitoval z experimentální fyziky Josef Sahánek, který byl v roce 1934 jmenován bezplatným profesorem. Působil zde do roku 1938, kdy byl jmenován profesorem na nově vzniklé technice v Košicích; odtud se v říjnu 1939 vrátil zpět do Brna a byl jmenován profesorem technické fyziky na české technice. V den, kdy měl přebírat fyzikální ústav, byly české vysoké školy uzavřeny. V roce 1941 byl zatčen a zemřel v roce 1942 v koncentračním táboře Mauthausen.

Též na České vysoké škole technické v Brně působily v období mezi světovými válkami neméně významné osobnosti, jež obětavě pracovaly ku prospěchu Jednoty a jejího brněnského odboru. Prof. Jan Vojtěch vedl I. ústav matematický od roku 1916 do roku 1923, kdy odešel na ČVUT do Prahy. Na jeho místo byl v roce 1924 povolán z Prahy profesor Jur Hronec, jenž v Brně působil do roku 1938, kdy přešel na nově zřízenou techniku do Košic. Prof. J. Hronec se pak v roce 1956 stal prvním předsedou Slovenského výboru JČMF. Po odchodu prof. M. Lercha na univerzitu v roce 1920 převzal II. ústav matematický jeho dosavadní asistent Karel Čupr, který se habilitoval z matematiky a v roce 1923 byl jmenován

profesorem. Ústav vedl až do roku 1951, kdy odešel do důchodu. Z fyziků to byli především profesor Vladimír Novák, který na technice působil nepřetržitě až do odchodu do penze v lednu 1939, a profesor František Nachtikal, jenž na techniku nastoupil v roce 1920 na místo B. Macků a přednášel zde do roku 1926, kdy byl povolán na ČVUT do Prahy.

V období dvacátých a třicátých let začínali v Brně svou vědeckou dráhu pozdější vysokoškolské profesori, jejichž jména jsou nerozlučně spjata s Jednotou; Josef Kaucký, Rostislav Košťál, Karel Koutský, Jiří Klapka, Josef Novák, Antonín Vašíček.

V meziválečném období se uskutečnilo na 200 přednášek, na nichž vystoupili vedle brněnských členů Jednoty i četní hosté domácí a zahraniční. Z odborných přednášek uvedme alespoň Čechovy přednášky z moderní algebry a z topologie, Borůvkovy přednášky z diferenciální geometrie a z teorie grupoidů, Hostinského přednášky o teorii pravděpodobnosti a o jejich fyzikálních aplikacích, přednášky B. Macků a později J. Sahánka z oboru elektromagnetických vln, jejich šíření a buzení, Novákovy přednášky z různých oblastí experimentální fyziky doprovázené často mnoha diapozitivy, které prof. Novák jakožto vynikající odborník ve fotografii sám zhotovoval, Nachtikalovy přednášky o teorii relativity, Zahradníčkovy přednášky s množstvím experimentů, vždy přitažlivé pro profesory středních škol, a mnohé další. Ze slavnostních schůzí to byla především oslava 25. výročí vzniku brněnského odboru; konala se 27. května 1938 a zúčastnil se jí rovněž tehdejší předseda Jednoty prof. F. Nachtikal, jehož jméno je s brněnským odborem těsně spjata.

Početná část přednášek byla věnována životním jubileím či vzpomínkám na význačné členy odboru. Brněnský odbor se též zúčastnil na odhalení pamětní desky profesoru Františku Koláčkovi na jeho rodném domku ve Slavkově u Brna (1932) a péčí odboru byla odhalena v roce 1934 pamětní deska na rodném domě profesora Bedřicha Macků v Tišnově.

Přednášky se konaly od roku 1930, kdy byl svoláváním přednášek pověřen J. Zahradníček, střídavě na technice a na univerzitě, a to v posluchárně experimentální fyziky nebo v posluchárně matematiky a teoretické fyziky v pavilónu č. 6 přírodovědecké fakulty v Kotlářské ulici v Brně.

V těchto posluchárnách se členové Jednoty scházejí dosud na členských schůzích a na většině fyzikálních přednášek.

Brněnský odbor Jednoty podporoval rovněž vědecké práce a snahy studentů. Když byl v roce 1921 prof. Novák podruhé zvolen rektorem brněnské techniky, obdržel od svého přítele žijícího v Americe peněžní dar. Dar předal brněnskému odboru, který pak v roce 1922 vypsal soutěž o tzv. „cenu Novákovu“ za vědecké přednášky z matematiky a fyziky, přístupnou posluchačům všech brněnských vysokých škol [7].

Je třeba též připomenout příležitostné přednášky, které členové brněnského odboru Jednoty konali v matematicko-fyzikálním kroužku JČMF v Bratislavě po jeho založení v roce 1929. Jako první tam dne 24. října 1929 přednášel B. Hostinský „O Brownově pohybu“.

Nemalá pozornost byla věnována i otázkám výuky matematice a fyziky na středních školách. Když byly již před 1. světovou válkou v roce 1903 založeny na Moravě prázdninové kursy pro učitele, fyzikálních přednášek se ujal prof. V. Novák a přednášel na nich takřka pravidelně až do roku 1928. V roce 1918 referovali M. Valouch a B. Bydžovský o školské reformě. V roce 1931 byl v Brně uspořádán metodický kurs z matematiky, fyziky a deskriptivní geometrie pro středoškolské profesory. Bylo to především z iniciativy profesorů Čecha a Zahradníčka. Jejich zásluhou pořádala JČMF na univerzitě v posledních předválečných letech též seminář pro středoškolskou matematiku a fyziku. Rovněž problematice učebních pomůcek byla věnována patřičná pozornost. V roce 1923 uspořádal brněnský odbor výstavu počítačích strojů, geometrických modelů a dalších pomůcek a v roce 1936 výstavu fyzikálních přístrojů firmy Fysma.

Brněnští členové se aktivně podíleli též na publikační činnosti Jednoty. Četné tituly vědeckých spisů, populárně vědeckých knih a učebnic vydávaných JČMF jak do roku 1939, tak v době okupace pocházejí z pera brněnských autorů. Uvedme alespoň několik příkladů: E. Čech: Projektivní diferenciální geometrie, Bodové množiny, K. Čupr: Aritmetické hry a zábavy, Geometrické hry a zábavy, B. Hostinský: Diferenciální geometrie křivek a ploch, Geometrické pravděpodobnosti, Mechanika tuhých těles, B. Kladio: Měřické chyby a jejich vyrovnávání, J. Klapka:

Jak se studují útvary v prostoru, B. Macků: Fysika, B. Macků, V. Novák a F. Nachtikal: Základy praktické fyziky, V. Novák: Fysika, J. Sahánek. Vznik světla v plynech, Televis, L. Seifert: Imaginární elementy v geometrii, Cyklografie, J. Zahradníček: Mechanické kmity, a další. Nelze opomenout podíl prof. Vojtěcha na známých učebnicích matematiky pro střední školy. Zmíňme se při této příležitosti, že z pera prof. Nachtikala vyšla vůbec první česky psaná, neobyčejně moderně pojatá knížka o teorii relativity, o níž na půdě Jednoty předtím proslovil několik přednášek (F. Nachtikal: Princip relativity. A. Píša, Brno 1921).

Brněnský odbor JČMF vedl v této době profesor Vladimír Novák, který byl jeho předsedou nepřetržitě od roku 1916 do začátku roku 1939, tedy plných 23 let. Prof. Novák byl nejen uznávaným vysokoškolským učitelem a vědeckým pracovníkem, ale také významným popularizátorem a propagátorem vědy. Vedle své činnosti v brněnském odboru JČMF pracoval i v řadě dalších vědeckých, odborných a osvětových institucích a byl činný i v oblasti sociální péče o studenty. Po celé uvedené období byl místopředsedou odboru Jednoty profesor Miroslav Pelíšek, skromný a obětavý pracovník a — jak se ukázalo později — velkorysý mecenáš naší vědy. Veškerý svůj značný majetek odkázal vědeckým společnostem: Čtvrtinu odkázal Jednotě a jejímu brněnskému odboru pak svou knihovnu. Brněnský odbor převzal péči o jeho hrob na ústředním hřbitově v Brně a pobočka o něj pečuje dodnes. F. Nachtikala vystřídal ve funkci jednatele roku 1918 K. Čupr, který tuto funkci vykonával až do válečného roku 1943, kdy utrpěl vážný úraz a funkce se vzdal. F. Nachtikal pracoval ve výboru brněnského odboru Jednoty až do svého odchodu do Prahy v roce 1926, poslední tři roky jako pokladník.

Knihovna brněnského odboru Jednoty byla po zřízení univerzity v Brně přenesena z techniky do fyzikálního ústavu přírodovědecké fakulty. B. Macků o ni pečoval až do roku 1925, kdy se stal knihovníkem J. Sahánek. Ten knihovnu vedl až do svého zatčení v roce 1941. Za jeho působení se knihovna neustále rozšiřovala a byla využívána jak odbornými pracovníky, tak i posluchači vysokých škol. V meziválečném období se výdaje na nákup knih a časopisů pohybovaly každoročně od pěti do sedmi tisíc korun a ročně bylo vypůjčeno vždy více než sto svazků. Přitom celkový

rozpočet odboru se pohyboval kolem osmi tisíc korun za rok. Tak např. za správní rok 1937—38 činily celkové výdaje odboru 8117,80 Kč, z toho výdaje na knihy a časopisy a za vazbu knih 7022,10 Kč. Bylo zakoupeno 50 svazků a 9 pojednání, takže k 12. 1. 1938 knihovna čítala 1847 svazků a 144 pojednání [8].

V posledním předválečném správním roce 1938—39 bylo z celkového počtu 1337 individuálních členů JČMF 140 členů a z celkového počtu 297 členských korporací 12 z Brna [9].

Brněnský odbor pokračoval ve své činnosti i za okupace. Když se členové nemohli scházet na vysoké škole, scházeli se na přednáškách konaných v budově gymnázia na nynější třídě kpt. Jaroše, od roku 1942 na gymnázium v ulici Veveří a pak na průmyslové škole v Sokolské ulici. To bylo možné jen díky obětavosti a statečnosti profesorů tehdejších středních škol, kteří Jednotě v době perzekuce bez ohledu na možné vážné osobní nebezpečí propůjčovali ke schůzím místnosti ve školách, na nichž působili. V té době byl předsedou odboru nejdříve profesor Ladislav Seifert a v dalším funkčním období, od správního roku 1942—43, profesor Bohuslav Hostinský. Za dobu od 15. března 1939 do května 1945 se uskutečnilo 49 přednášek, jejichž konání mělo po uzavření českých vysokých škol mimořádný význam. Byla to jediná možnost k setkání českých matematiků a fyziků, při nichž čerpali nejen odborné poznatky, ale i posilu a naději do budoucna. O významu přednášek svědčí také jejich vysoká návštěvnost, jedna z nejvyšších vůbec, v celkovém průměru přes 30 účastníků na přednášce. I ve válečných poměrech se každoročně konala valná schůze. Neustal ani zájem o didaktické a metodické otázky vyučování matematice a fyzice. V roce 1941 byla zřízena pedagogicko-didaktická komise, jejímž svolavatelem byl tehdejší profesor střední školy František Kahuda, v letech 1943—1945 jednatel brněnského odboru a v letech 1956 až 1969 předseda Jednoty. V té době se otázkami výuky matematiky na středních školách zabýval velmi intenzívně prof. E. Čech. Výsledkem byly jeho učebnice aritmetiky a geometrie pro první třídy středních škol vydávané Jednotou postupně od roku 1943.

O pohnutých osudech knihovny v prvním roce okupace, kdy musela být po uzavření českých vysokých škol vystěhovávána z fyzikálního ústavu

přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, informuje prof. Sahánek ve zprávě knihovníka za správní rok 1939—40 [10]:

„Knihovna prodělala v uplynulém roce těžkou zkoušku: troje stěhování. Nejprve musela být vystěhována v krátké lhůtě z dosavadních místností. P. prof. Koláček zapůjčil nám k dočasnému uskladnění místnost v suterénu domu v Heringově ul., kde byl uložen nábytek knihovny a část knih. Ostatní knihy byly uskladněny v bytě p. Vacka (Cimburkova ul.). Dne 8. 3. 1940 byla knihovna převezena do dívčího domu Kaunicových kolejí, v němž byl získán pokoj č. 21, opatřený potřebnými policemi. Knihovna byla brzy na to uspořádána a započato s půjčováním. Po čtyřech měsících, v druhé polovině července, došlo k novému neočekávanému stěhování. Knihovníkovi se podařilo ihned najmouti v Žabovřeskách, Poděbradova 1, suchou garáž v úrovni ulice. Police na knihy zapůjčil p. prof. Frejka, majitel jmenovaného domu, a 23. července byla sem knihovna přestěhována, až na dvě skříňe, které se do garáže pro svoji výšku nevešly. Ty a velká část časopisů jsou umístěny v bytě knihovníka, Sadová 54. Podle policejní vyhlášky o hlášení půjčoven knih byla knihovna 18. 7. 1940 přihlášena u policejního ředitelství v Brně. Policejní revise knihovny byla provedena 25. 7. 1940, při čemž byl pol. ředitelství předán opis seznamu knih. Dnes je v knihovně inventarizováno 2148 svazků a 152 pojednání. Přírůstky knihovny v plynulém roce činí 47 svazků a 1 pojednání. Půjčeno je dnes 131 svazků. Během roku vráceno bylo 181 knih. Knihovna je přístupna členům vždy v úterý 15—16 hod. (Žabovřesky, Žižkova ul., rohový dům Poděbradovy). Poštovní zásilky na adresu knihovníka.“

I za těchto těžkých podmínek činnost knihovny díky obětavosti členů a především prof. Sahánka neustala a knihovna byla členy i nadále značně využívána. Po zatčení prof. Sahánka v prosinci roku 1941 se správy knihovny ujal profesor průmyslové školy Tadeáš Gajdoš, který byl knihovníkem odboru až do roku 1952.

Za okupace utrpěl brněnský odbor těžké ztráty mezi svými členy a funkcionáři. V koncentračních táborech nebo na útrapy věznění zahynuli: dr. K. Hladký, doc. B. Hrudíčka, prof. B. Kladivo, dr. J. Mrkos, dr. B. Pospíšil, prof. J. Sahánek, prof. A. Šimek.

V prvních čtyřech poválečných letech pokračovala činnost celé Jed-

noty, tedy i jejího brněnského odboru, v širokém měřítku. Začátkem padesátých let přejal řadu funkcí do té doby zajišťovaných Jednotou stát a činnost Jednoty byla značně oslabena. I když brněnský odbor v této době rovněž prodělával změny, jeho činnost, především přednášková, neustala. Od roku 1954 byly pořádány vedle přednášek se širší tematikou matematickou a fyzikální též speciální matematické přednášky pod názvem „Diskuse o nových pracích brněnských matematiků“.

Po B. Hostinském se roku 1946 stal předsedou odboru prof. O. Borůvka, který významně ovlivnil rozvoj matematiky nejen v Brně, ale i na Slovensku, kde v letech 1947—1958 konal pravidelně přednášky, zejména na univerzitě v Bratislavě. Po O. Borůvkovi vedl odbor v letech 1949—1951 opět prof. L. Seifert. V roce 1952 byl za předsedu odboru zvolen Josef Kaucký, profesor matematiky na České vysoké škole technické a poté na nově vzniklé Vojenské technické akademii v Brně (dnešní Vojenská akademie A. Zápotockého). Prof. Kaucký tuto funkci vykonával až do února 1956.

Nový rozmach činnosti Jednoty nastal po roce 1956, kdy byla celá Jednota reorganizována. Významnou změnu doznala také její organizační struktura. Podle nových stanov z roku 1956 byla postupně vytvořena soustava poboček se sídly ve všech tehdejších krajských městech. Při těchto organizačních změnách byl brněnský odbor, řídící se do té doby svými původními stanovami, přeměněn na pobočku JČMF. Stalo se tak na základě usnesení výroční schůze brněnského odboru konané dne 28. 2. 1956. Na této schůzi byl zvolen první výbor pobočky v čele s předsedou Karlem Koutským, profesorem matematiky na přírodovědecké fakultě, který tuto funkci vykonával až do své smrti v roce 1964. Do nových voleb v roce 1965 zastával funkci předsedy místopředseda profesor Antonín Vašíček, který od roku 1946 působil na technice a od roku 1952 až do své smrti v roce 1966 na přírodovědecké fakultě brněnské univerzity. V letech 1966 až 1968 vedl pobočku Jiří Klapka, profesor matematiky a deskriptivní geometrie na stavební fakultě Vysokého učení technického v Brně.

Na přelomu padesátých a šedesátých let nastal velký rozvoj matematicko-fyzikálních pracovišť v Brně. Vznikly nové katedry matematiky

a fyziky jak na univerzitě, tak na technice. Od poloviny padesátých let byla v Brně zakládána v rámci ČSAV nová vědecká pracoviště, jejichž práce zasahovala do oblasti matematicko-fyzikálních věd a jejich aplikací. Jsou to především dnešní Ústav přístrojové techniky ČSAV a Ústav fyzikální metalurgie ČSAV. Mnoho jejich pracovníků se stalo členy Jednoty. Stále více členů Jednoty od té doby pracuje i ve výzkumných ústavech a průmyslu. Přednášky v Jednotě pak poskytují brněnským matematikům a fyzikům pracujícím ve všech těchto institucích příležitost k osobním setkáním a diskusím o matematických a fyzikálních problémech.

Vzhledem ke vzrůstající specializaci v profesionální činnosti se těžiště činnosti Jednoty v Brně postupně přesouvá do oblastí speciálních přednášek. V roce 1958 k Diskusím o nových pracích brněnských matematiků přibýly Rozhovory o pracích brněnských kateder fyziky. Jejich úlohu pak v roce 1969 převzala fyzikální vědecká skupina brněnské pobočky JČSMF. Diskuse o nových pracích brněnských matematiků byly v roce 1963 ukončeny a jejich funkci plně převzaly matematické semináře, z nichž se některé konají na půdě Jednoty již od roku 1956.¹⁾

Neméně intenzívně se rozvíjela činnost pobočky v oblasti vyučování matematice a fyzice. Od roku 1956 do roku 1969, kdy byly v pobočce založeny matematická a fyzikální pedagogická skupina, vzniklo a pracovalo několik komisí, které uspořádaly řadu přednášek a besed. Pobočka reagovala i na potřebu dalšího vzdělávání středoškolských profesorů. Od roku 1961 pro ně každoročně pořádala ve spolupráci s Krajským pedagogickým ústavem v Brně několikadenní prázdninové kursy z fyziky. Kursů bylo uspořádáno dosud celkem 15. Do této oblasti patří i péče o studenty nadané v matematice a fyzice. Nemalou pozornost věnoval výbor pobočky matematické a fyzikální olympiádě, na jejímž zrodu se brněnská pobočka Jednoty významně podílela.

Pobočka pokračovala i nadále v pořádání vzpomínkových a oslavných schůzí. Vzpomeňme alespoň dvě nejvýznamnější. V roce 1960 proběhly oslavy 100. výročí narození Matyáše Lercha, v jejichž rámci byla péčí pobočky odhalena prof. Lerchovi na budově fyzikálních kateder

¹⁾ O historii a současnosti matematických seminářů v Brně podrobně informuje [11].

přírodovědecké fakulty pamětní deska. V roce 1963 si brněnská pobočka Jednoty připomněla na slavnostní schůzi padesát let svého trvání. O jejím vzniku, vývoji a činnosti podrobně promluvil prof. R. Košťál a akademik O. Borůvka připojil několik osobních vzpomínek na život JČMF v Brně. Byla to v pořadí právě 501. přednáška, která byla v Brně od roku 1901 v Jednotě uspořádána. Rostislav Košťál pak zachytil velmi detailně události v životě Jednoty v Brně do roku 1963 v knížce „*Vznik a vývoj pobočky JČMF v Brně*“ (JČMF, Praha 1968).

Od roku 1963 se významnou složkou činnosti brněnské pobočky JČMF stává pořádání konferencí, seminářů a letních škol s celostátní i mezinárodní účastí. V roce 1963 zorganizovala pobočka v rámci oslav 50. výročí svého založení dvě konference, a to celostátní konferenci o optice a konferenci s mezinárodní účastí o uspořádaných množinách. Od tohoto roku pobočka pořádá anebo je spolupořadatelem každoročně alespoň jedné konference, semináře či letní školy. Již tradicí se staly např. Brněnské konference o vyučování matematice, které se od roku 1964 konají pravidelně každé čtyři roky. V Brně se ve dnech 25.—27. 8. 1969 konala celostátní pracovní konference čs. fyziků; stala se první v řadě pravidelných konferencí, jež od té doby pořádá Fyzikální vědecká sekce JČSMF. Na této konferenci byl zvolen první řádný výbor FVS JČSMF.

Knihovna brněnského odboru Jednoty, vážněji nepoškozena a plníc své poslání, přečkala dobu okupace a v roce 1946 se vrátila na přírodovědeckou fakultu do budovy fyzikálních ústavů, kde byla umístěna od zřízení univerzity v Brně. Přestože výbor pobočky otázkám jejího dalšího rozvoje věnoval nemalou pozornost, podmínky pro její činnost se neustále zhoršovaly. Později nebyly vhodné prostory, chyběla čítárna a v důsledku toho byla knihovna také málo využívána. Po dlouhých diskusích byla pak knihovna brněnské pobočky JČMF v roce 1966 věnována nově vzniklým katedrám matematiky a fyziky na elektrotechnické fakultě Vysokého učení technického v Brně. Katedře matematiky bylo předáno 1492 svazků, katedře fyziky 1179 svazků. Tím samostatná knihovna Jednoty v Brně, systematicky budovaná od roku 1901, fakticky zanikla.

Dalším významným mezníkem, zatím posledním v činnosti brněnské pobočky, byl rok 1969, kdy zde začaly vznikat odborné skupiny, které

odpovídaly nově založeným celostátním sekcím. Bylo to logické dovršení vývoje započatého koncem padesátých let, kdy se činnost pobočky začala postupně přesouvat do specializovaných přednášek, seminářů a komisí. Jako první vznikla v pobočce v roce 1969 fyzikální vědecká skupina, po ní následovala ve stejném roce fyzikální pedagogická skupina a v roce 1970 pak matematická pedagogická skupina. Matematická vědecká skupina zatím v pobočce vytvořena nebyla a činnost členů Matematické vědecké sekce JČSMF se soustřeďuje v práci několika vědeckých seminářů.

Fyzikální vědecká skupina pořádá každoročně v průměru deset přednášek, na nichž přednášejí pravidelně hosté. Do svého plánu systematicky zařazuje přednášky o významných osobnostech fyziky. Přednášky se těší velké pozornosti nejen členů Jednoty, ale i studentů. Fyzikální pedagogická skupina pořádá Rozhovory o pedagogické fyzice věnované problematice výuky fyziky na všech typech škol. Skupina zve k přednáškám pravidelně i fyziky, kteří se profesionálně nezabývají fyzikálním vzděláváním, což se ukazuje jako velmi přínosné. Matematická pedagogická skupina pořádá od svého vzniku pravidelný seminář o nových směrech ve vyučování matematice a v této oblasti již tradičně spolupracuje s Krajským pedagogickým ústavem v Brně. Nemalou měrou se skupina podílela na úspěšném televizním seriálu Matematika převážně vážně, jehož 32 dílů připravil kolektiv brněnských autorů.

Pobočka pokračuje v posledních letech v pořádání vzpomínkových přednášek na své význačné členy. Byla vzpomenua 100. výročí narození B. Macků (1979), J. Zahradníčka (1981), B. Hostinského (1984), 90. výročí narození K. Čupra (1973), L. Seiferta (1973), nedožití osmdesátiny J. Sahánka (1976) a A. Vašíčka (1983). Několik schůzí bylo věnováno oslavám životních jubileí seniorů brněnské pobočky.

Výbor pobočky i nadále věnuje pozornost matematické a fyzikální olympiádě, v nichž iniciativně pracuje řada členů Jednoty. Předsedové krajských výborů Jihomoravského kraje obou olympiád jsou vždy i členy výboru brněnské pobočky JČSMF. Péči pobočky jsou pořádány pro řešitele obou olympiád pravidelné semináře z matematiky a fyziky.

V roce 1969 byl předsedou pobočky zvolen Rostislav Košťál, profesor fyziky na Vysokém učení technickém v Brně a rovněž na Vojenské aka-

demii A. Zápotockého. Prof. Košťál pracoval předtím ve výboru brněnské pobočky v různých funkcích a práci v Jednotě během celého svého života věnoval nesmírně mnoho času a energie. Po něm byl v roce 1975 do funkce předsedy zvolen Josef Žák, profesor fyziky na Vysoké škole zemědělské v Brně, který tuto funkci vykonával do roku 1980. V roce 1981 se předsedou pobočky stal Josef Březina, docent matematiky na strojní fakultě VUT v Brně.

Nakonec uveďme ještě přehled o vývoji členské základny brněnské pobočky Jednoty po druhé světové válce, V roce 1945 měl brněnský odbor JČMF 140 členů. V roce 1950 jejich počet klesl na 57. Po reorganizaci Jednoty v roce 1956 měla brněnská pobočka 79 členů a od té doby jejich počet neustále roste, takže v roce 1960 bylo již 183 členů, v roce 1970 pak 351 členů, v roce 1980 421 a v roce 1985 515 evidovaných členů. Z toho asi 50% působí na vysokých školách, více než 10% v ústavech ČSAV, na 10% v průmyslu, 20% na středních nebo základních školách, zbytek představují důchodci a mimořádní členové, posluchači vysokých škol. Ke zlepšení styku výboru pobočky se členy Jednoty byla v roce 1969 vytvořena síť důvěrníků na všech pracovištích, kde působí větší počet členů Jednoty. Šlo především o katedry matematiky a fyziky na brněnských vysokých školách, o ústavy ČSAV a některé výzkumné ústavy. Od roku 1980 je budována síť důvěrníků též na středních školách v oblasti působnosti brněnské pobočky.

Brněnská pobočka Jednoty ovlivňovala od prvních dnů svého vzniku významným způsobem rozvoj matematiky a fyziky v Brně i na Moravě. Celkový význam práce Jednoty v Brně lze pak výstižně zhodnotit slovy akademika Borůvky, který ve svých vzpomínkách uvádí: „*Minulá i nynější činnost brněnské pobočky JČSMF se jeví jako součást širokého vědeckého, odborného, kulturního, výchovného a částečně i společenského života. Nebylo v ní tzv. velkých událostí, byla vždy jenom drobná, svědomitá a vytrvalá práce řady jednotlivců, zaměřená k ustavičnému rozkvětu naší matematiky, fyziky a techniky, k podpoření nadějných talentů, snah a práce studentů a tím vším k prospěchu celé naší společnosti.*“ [12]

LITERATURA

- [1] Posejpal V.: Dějepis Jednoty českých matematiků. JČM, Praha 1912, str. 77
- [2] Čas. pěst. mat. fys. **30** (1901), 290
- [3] Posejpal V.: Dějepis Jednoty českých matematiků. JČM, Praha 1912, str. 79
- [4] Čas. pěst. mat. fys. **41** (1912), 616
- [5] Košťál R.: Vznik a vývoj pobočky JČMF v Brně. JČMF, Praha 1968
- [6] Čas. pěst. mat. fys. **43** (1914), 223
- [7] Novák V.: Vzpomínky a paměti. Vlastním nákladem, Brno 1939, str. 411–413
- [8] Čas. pěst. mat. fys. **68** (1939), D58
- [9] Čas. pěst. mat. fys. **69** (1940), D42
- [10] Čas. pěst. mat. fys. **70** (1941), D146
- [11] M. Sekanina, J. Šimša: „Brněnské matematické semináře“. Informace MVS JČSMF č. 25, str. 18–22
- [12] Borůvka O.: „Několik vzpomínek na matematický život v Brně“. PMFA **22** (1977), 91

Další prameny a literatura:

- Čas. pěst. mat. fys. **29** (1900) až **75** (1950)
- Dějiny university v Brně. UJEP, Brno 1969
- Franěk O.: Dějiny České vysoké školy technické v Brně. 1. díl — do roku 1945. VUT, Brno 1969
- Košťál R.: Šedesát let pobočky JČMF v Brně (*Rukopis.*)
- Košťál R.: Pokroky MFA **18** (1973), 135
- Pokroky MFA **1** (1956) až **30** (1985).
- Veselý F.: 100 let JČMF. SNP, Praha 1962